

Set fra Tønder – om undersøgelsen og dens formål

Denne bog handler om børn og unge i Tønder Kommune i Sønderjylland. Hvordan de ser på deres hverdag og muligheder såvel som deres kommende voksen- og arbejdsliv. Bogen handler derfor også om opvækst og uddannelse, om tilknytning og fraflytning og om livet nu og forestillinger om fremtiden. I et bredere perspektiv belyser den de dilemmaer, man står over for, når man vokser op langt fra de store uddannelsesbyer. Det er veldokumenteret, at mange unge i landdistrikter og mindre bysamfund fraflytter deres hjemegn for at tage uddannelse, men det er mindre belyst, hvad der fører frem til dette valg endside valget om at blive, hvordan de orienterer sig, ser på det, de kommer fra, og vurderer deres egne muligheder. Med udgangspunkt i Tønder Kommune vil vi derfor fokusere på, hvordan børn og unge forholder sig til de værdier og livsformer, de vokser op med, og hvordan de gradvist bliver nødt til at tage stilling til stedet og dets muligheder samt de uddannelsesvalg og fremtidsudsigter, de præsenteres for. Ved at gå tæt på små børn, udskolingsbørn og gymnasielever såvel som forældre og professionelle omkring dem vil vi vise, hvordan der er tale om processer, hvor forskellige aldersgrupper gradvist konfronteres med forskellige former for risici, udfordringer og muligheder, som har betydning for deres prioriteringer og præferencer og deres opfattelser af skole og uddannelse.

Bogen er baseret på en etnografisk undersøgelse. Det vil sige, at vi har observeret hverdagslivet i det offentlige rum, i en række institutioner for børn og unge: dagtilbud, skole og ungdomsuddannelse og hvor muligt i folks hjem. Her har vi haft uformelle samtaler samt udført formaliserede interview med en række mennesker for at komme tæt på deres overvejelser og afvejninger. I foråret 2016 havde vi det privilegium at bo 3½ måned midt i Tønder by i et smukt gammelt hus fra slutningen af 1700-tallet. Vi rykkede ind den 1. april og blev boende til et stykke ind i juli og kunne således følge livet i Tønder hen over foråret og noget af sommeren her i den historiske by i marsklandet. Efterfølgende deltagelse i den store Tønderfestival i slutningen af august og nogle besøg vinter og forår i 2017 og 2018 gav os mulighed for også at fornemme livet på andre årstider. Vores ærinde var som sagt at undersøge, hvordan børn og unge i byen og på landet i Tønder Kommune oplever deres dagligdag hjemme og på egnen

såvel som i de daginstitutioner, skoler og ungdomsuddannelser, hvor de har deres gang. Vi var nysgerrige efter at vide, hvordan de møder de mange krav, der aktuelt er om at klare sig godt i skolen og tage en uddannelse, når de samtidig vokser op i et område, hvor der ikke er ret mange uddannelsesmuligheder. Pernilles historie, som indledte denne bog, viser den fraflyttedes perspektiv på det at vokse op i provinsen, søge uddannelse i storbyen og bosætte sig der. Den fremhæver opbruddet og de muligheder, det åbner. Der er imidlertid også andre historier, som knytter sig til dem, som ikke ønsker at rejse, men vil gøre det alligevel, eller dem, som forsøger at etablere sig lokalt. I denne bog er vi nysgerrige på disse variationer og søger derfor at belyse, hvad der får nogle til at blive og fokusere på det lokale og andre til at orientere sig mod nye steder og muligheder.

Tønder – et eksempel på dilemmaer i provinsen

Når vi valgte at tage til Tønder, skyldtes det blandt andet byens beliggenhed langt fra de store uddannelsesbyer, og at byen og kommunen som helhed har gennemgået store ændringsprocesser gennem de seneste årtier. For bare 30 år siden var Tønder by et livligt handelscentrum med en række betydningsfulde institutioner som kaserne, seminarium, domstol, døgnåben politistation og sygehus. I dag er disse funktioner enten overflyttet til større byer eller begrænset i virkefelt og åbningstider, og der er i det hele taget sket en voldsom reduktion i antallet af offentlige arbejdspladser. Struktur-reformen i 2007 førte til sammenlægninger af Tønder, Bredebro, Højer, Løgumkloster, Nørre-Rangstrup og Skærbæk Kommuner og gav her som andre steder anledning til lukning af rådhus, biblioteker, politistationer og skoler i de mindre byer. Sideløbende er transportsystemerne reduceret og privatiseret, uddannelser nedlagt eller overflyttet til andre steder, handelslivet er blevet væsentlig mindre livligt, ligesom der har været et løbende fald i antallet af virksomheder i området. Også den demografiske sammensætning har ændret sig, i takt med at arbejdsudbuddet og uddannelsesmulighederne er blevet reduceret. Selvom indbyggerantallet har ligget nogenlunde stabilt på omkring 7-8000 i Tønder by, er kommunens samlede indbyggertal i tilbagegang, hvad der både skyldes fraflytning, og at der fødes færre, end der dør (Befolkningsprognoserapport 2019). Således er folketallet i den nyetablerede kommune dalet fra over 40.000 i 2007 til 37.700 i 2017, på trods af at der faktisk flytter en del mennesker til. Tendensen er, at unge rejser væk både for uddannelse og job, og ældre flytter til eller bliver boende, hvad der betyder, at aldersgennemsnittet generelt er stigende med konsekvenser for fødselsbalancen (Region Syddanmark, *Kontur* 2018).

Der er dog ikke tale om, at der var stabilitet før kommunesammenlægningen, og at tiden efter er karakteriseret af bevægelser og forandringer. Også længere tilbage

har der været stor erhvervsmobilitet og familiedannelse med tilflyttere (f.eks. fra byens lærerseminarium og kaserne). Desuden har den politiske turbulens i grænseregionen historisk set bevirket skiftende nationale, kulturelle og sociale skillelinjer og orienteringer. Gennem de seneste årtier har der nok været fraflytning, men området har samtidig været præget af landbrugsbeskæftigede tilflyttere fra Tyskland, Holland og Polen. Hertil kommer arbejdsmigranter fra Uganda, Eksjugoslavien og i nyere tid asylansøgere og flygtninge fra Etiopien, Somalia og Syrien. Bevægelserne har betydet, at der i kommunen og ikke mindst i Tønder by findes en sammensat befolkningsgruppe med blandede erfaringer i forhold til opvækststeder, erhverv, uddannelse og livsformer, og at social mobilitet og forandring er omstændigheder, man er vant til at forholde sig til.

Antallet af unge, der rejser, er dog større end tidligere, ligesom antallet af unge, der kommer til, er faldet markant, efter at seminariet og kasernen er lukket. Mulighederne for at uddanne sig i Tønder er ikke mange, og efter endt ungdomsuddannelse står de unge derfor over for valget om at søge arbejde uden uddannelse, at pendle til uddannelsesinstitutioner i større byer som Esbjerg, Sønderborg og Åbenrå eller flytte til de store byer, hvor mulighederne for uddannelse og beskæftigelse er flere. Disse valg har betydning både for dem, der rejser, og for dem, der bliver, og faktisk ikke bare når valget er foretaget, men også i årene op til. Bevidstheden om, at man skal tage stilling til stedets muligheder og begrænsninger, er til stede hos de fleste som et vilkår, som sætter præg og skel. Som Pernille i den indledende vignet kommer børn og unge uundgåeligt til at forholde sig vurderende til egne og andres levevis, evner og muligheder. Dette vurderende blik på de sociale og fysiske omgivelser indgår i deres selvforståelse såvel som i beslutningen om at rejse eller blive.

På den måde sætter den udvikling, Tønder har gennemgået, selvfølgelig sit præg på de mennesker, der bor her. Der er en underliggende bekymring for affolkning og mangel på jobs. Man mærker en frustration over de mange lukkede offentlige institutioner, og at grænselandet ikke længere er et område, der nyder national bevågenhed eller prioritering. Samtidig er der en udtalt glæde ved egnens særlige kendetegn med den store himmel og den skarpe blæst over det flade marskland, Vadehavets rige fugleliv og dramatiske skift og de fine gamle gårde og byhuse. Kendskabet til de andre, der bor her, sammenholdet og *“det, at her er så fredeligt”*, er også forhold, der bliver fremhævet positivt, ligesom nogle betoner mulighederne for at sætte ting i værk, eller som en af de unge drenge udtrykker det: *“at der ikke er nogen, der blander sig”*. Og denne driftighed er bestemt også til at få øje på. Igen og igen bemærker vi de mange aktiviteter, der finder sted i små forsamlingshuse, kirker og biblioteker. Her er en initiativrigdom og et engagement i kulturlivet, som trods sparsomme ressourcer formår at tiltrække anerkendte forfattere, musikere og foredragsholdere og samle over 2000 frivillige til at samarbejde om den store Tønderfestival, der hvert år får op mod

10.000 mennesker til at komme rejsende fra både ind- og udland. Små forretninger og enkeltmandsvirksomheder med køb og salg, lydstudier og event-arrangementer såvel som en mangfoldighed af håndværkstjenester vidner på samme måde om, at der ikke er langt fra initiativ til realisering; at der er en vilje og kreativitet til at finde et indtægtsgrundlag og en social åbenhed over for iværksætter. I mange situationer mærker vi en stærk tilknytning og vilje til at støtte op om stedet. Som en far udtrykker det i et af interviewene: *“Der er jo ikke nogen, der kommer og gør det for os”*. Der er en almindelig erkendelse af, at der skal en indsats til for at modvirke fraflytning af mennesker, jobs og ressourcer.

Bekymring for fremtiden og glæde ved stedet og sammenholdet går også igen hos mange af de børn og unge, vi her beskæftiger os med. Der er noget, der trækker dem mod andre horisonter, men der også meget, de holder af og gerne vil bevare tilknytningen til. Der er selvfølgelig mange variationer i opfattelser og drømme, men det er gennemgående, at de forholder sig til det sted, de er vokset op, når de snakker om deres hverdag og fremtidsplaner.

Børnenes tilknytning til egnen og byerne, landskabet og menneskene indgår i deres fortolkninger af sig selv og deres syn på muligheder, uddannelse, livsbane og livsform. Både små og store børn fortæller om, hvordan de bruger deres omgivelser, og hvordan de tilskriver aktiviteter, ting og mennesker betydning og værdi. De forholder sig til nære forhold i deres vurderinger af sig selv, hvad de kan lide, og hvad de drømmer om at gøre på længere sigt. For de fleste af de børn, vi snakker med, står det lokale liv i et positivt lys. De betoner, at de kan lide at bo her, at folk kender hinanden, at man kan bevæge sig frit og trygt, og at der er *“ro”* og *“fred”*. For nogle bliver denne karakteristik ved at gælde – ja, nogle betoner ligefrem, at de ikke kan forestille sig et bedre sted, eller udtrykker en massiv afvisning af det, de forbinder med større byer, i særdeleshed København. Andre af de større børn giver udtryk for, at de synes, der er *“kedeligt”* og *“ikke noget at lave”*. Uanset graden af tilknytning og loyalitet over for stedet bliver det dog gradvist tydeligere for alle, at et sted ikke bare er en given ramme om livet, men er forbundet med betydninger og statussystemer og dermed med stillingtagen og valg. En del fortæller, hvordan de er kommet til at se på deres egn med andre øjne, som et sted, der nok er dejligt, men ikke prestigøst i sammenligning med andre steder. For nogle betyder det en erkendelse af, at de må væk, for andre en oplevelse af udfordring, at de selv må gøre noget, eller af tab, når de oplever, at andre rejser. I stigende grad kommer de dog alle, ikke mindst gennem skolens og ungdomsuddannelsernes centrale rolle i deres liv, til at forholde sig til andre steder, livsformer og forskellige former for respektabilitet. De bliver bevidste om uddannelses- og arbejdsmuligheder, indtægter og hierarkier, og det sætter deres egne steder og de mennesker, de kender, ind i en ny værdiorden. Især blandt de unge mennesker i gymnasiet hører vi igen og igen, at *“her*

er ikke så mange muligheder”, et udtryk, der rummer en spirende distance til stedet, en længsel efter forandring og ofte også en stræben efter opadgående social mobilitet.

Disse forskellige perspektiver afspejler selvfølgelig, at børnene har forskellige erfaringer fra deres baggrunde (dvs. forældrenes erhverv, indkomst, uddannelser og værdiorienteringer). Som vi vil vise gennem bogens fire analysekapitler er de imidlertid også udtryk for forskellige og sammensatte orienteringer i den enkelte. Tilknytning og mobilitet, at blive eller rejse er dimensioner, man må forholde sig til, ikke mindst fordi skole- og uddannelsesstrukturen fordrer en løbende stillingtagen. Og her må man erfare, at hvad man end føler sig tilskyndet til, får det konsekvenser, ikke bare på den lange bane, men også nu og her. Op gennem opvæksten konfronteres man med, at det gør en forskel for, hvordan andre opfatter én, og dermed for hvordan man ser på sig selv, om man vælger at gå ud af skolen og finde arbejde, tager på efterskole, vælger teknisk skole eller går i gymnasiet. Og man erfarer, at de valg, som man tager, får helt konkrete konsekvenser for, hvem man kommer til at tilbringe sine hverdage med, og hvem man ikke gør og ofte mister forbindelse med. Ens valg indskrives sig dermed i allerede etablerede sociale opdelinger mellem institutioner og mellem typer af personer, der forbindes med og vurderes i forhold til stedtilknytning, tryghedsbehov, skolefaglighed, selvstændighed eller eventyrlyst. Og disse attributter og identifikationer får en selvforstærkende effekt på den enkeltes orienteringer, vurderinger og i sidste ende valg i forhold til arbejde, familie, uddannelse og at blive eller rejse.

I uddannelsesforskning kan der være en tendens til at antage, at de unges valg af uddannelse primært er en stillingtagen til fag eller erhverv, og at manglende tilvalg afspejler dårlige skoleerfaringer, en uddannelsesfremmed familiebaggrund eller slet og ret manglende oplysning. Vores pointe her er, at uddannelsesmotivation og -valg involverer mange forhold som baggrund, relationer, stedtilknytning og selvforståelse, men også mere kollektive værdier knyttet til livsformer og opfattelser af risici. Det er denne sammensathed, som vi vil fokusere på i bogens analyser. Her mener vi, at Tønder i kraft af sin placering, historie og sociale sammenhæng på én gang sætter en særlig ramme om denne diskussion og samtidig rummer forhold, der er genkendelige mange andre steder.

Betydning af uddannelse

Som sagt er det vores ærinde at diskutere, hvad det giver af muligheder og udfordringer at vokse op i det, der fra de store byer betragtes som periferi eller ‘udkant’. Det vil sige fjernt fra uddannelsesinstitutioner, men underlagt dominerende krav og forventninger om ‘at blive til noget’, hvilket i praksis vil sige at indgå i de nationale uddannelsessystemers forudbestemte forløb. Det er imidlertid ikke kun en bog om

børns og unges oplevelser i provinsen, det er også en bog om den rolle, uddannelse har fået som afgørende for arbejdsmuligheder, karriere, og hvad der betragtes som et ordentligt liv. Med stadig større betoning fremstår uddannelse i samfundsanalyser og politiske debatter som nødvendig for den enkelte såvel som for samfundet, og der er en udtalt forståelse af, at videregående uddannelse skal give generelle kompetencer, der er fleksible og uafhængige af konkrete steder, arbejdspladser og relationer. Både lands- og lokalpolitisk er det en ambition at få flest muligt til videreuddanne sig, og der investeres store summer i uddannelsesplanlægning og vejledning. Ethvert barn, der vokser op i dagens Danmark, er bekendt med, at der efter skolen venter andre skoleforløb, som det forventes at gennemgå. Ikke at have uddannelse er således blevet en stigmatiseret position i den offentlige diskurs, og områder, hvor uddannelsesniveaut er lavere end landsgennemsnittet, fremstilles ofte som tilbagestående (jf. diskussion i Faber, Bloksgaard, Hansen & Møller 2014). Som andre steder satses der også i Tønder Kommune hårdt på at hæve befolkningens uddannelsesniveau for at skabe vækst og udvikling, men det er et åbent spørgsmål, hvorvidt det reelt tjener kommunens og lokalbefolkningens interesser. For ironisk nok er denne satsning på uddannelse sket samtidig med en markant centralisering af uddannelsestilbuddene, som i praksis har gjort det sværere for børn og unge at få en uddannelse lokalt. Der er en udtalt opmærksomhed blandt de fleste af de børn og voksne, vi har talt med, på nødvendigheden af at tage uddannelse. Især er en del af de unge bevidste om, at de skal vælge og forholde sig til de muligheder og statussystemer, der knytter sig hertil. Men de er også opmærksomme på, at deres valg ofte vil indebære øget distance til steder, mennesker og livsformer, hvad der får nogle til at vælge uddannelse fra. Som vi vil vise, har disse forhold og forståelser konsekvenser for den måde, de orienterer sig på, ser på sig selv, deres fremtid og de andre unge, der tager væk eller bliver tilbage.

Den stærke betoning af uddannelse betyder imidlertid ikke, at alle unge mennesker vælger at tage ungdomsuddannelse eller videreuddannelse. På landsplan var det i 2016 10,2 % af de 16-24-årige, der hverken var i uddannelse eller arbejde; i Tønder Kommune var tallet 11,2 % (Region Syddanmark, *Kontur* 2018, s. 27). Til trods for diverse uddannelses- og socialpolitiske indsatser gennem de sidste 50 år ligger der en udtalt social skævhed bag disse tal. Det er tydeligt, at der er både sociale og kulturelle brudflader bag søgningsmønstre, og her spiller ikke mindst forskelle i familiernes uddannelsestradition, socioøkonomiske forhold, livsformer såvel som geografiske distancer en rolle (Skifter Andersen 2017). For at få en kompetencegivende uddannelse må de unge i Tønder Kommune som sagt pendle eller flytte, hvad der reelt betyder, at beslutningen om uddannelse er langt mere indgribende, end den er for unge, der vokser op i cykelafstand fra uddannelsesstedet. I en rapport om flyttemønstre foretaget af Region Syddanmark (2016) fremgår det således, at 15 år efter grunduddannelsens

afslutning er 48 % bosiddende andre steder, mens 20 % har været fraflyttet, men er kommet tilbage igen. Dvs. mere end 2/3 af en ungdomsårgang flytter væk i hvert fald for en periode. Det betyder samtidig, at de, der bliver tilbage, har lavere uddannelsesgrad end de, der rejser bort. Ifølge samme rapport er det 84 % i denne gruppe, der højst har en erhvervsfaglig eller kort videregående uddannelse, heraf 18 %, der ikke har anden uddannelse end grundskolen (ibid., s. 4). I den forstand kan man ikke blot se, at det mønster af ufaglært reproduktion, som velfærdssamfundets forskellige uddannelsespolitiske tiltag har forsøgt at bryde, fortsat eksisterer; det har snarere fået fornyet styrke med centraliseringen af uddannelsesinstitutionerne.

Det, der interesserer os her, er imidlertid ikke så meget selve flyttemønsteret, som er velkendt, eller hvem der vælger videreuddannelse i forhold til deres familiebaggrund. I stedet tager vores undersøgelse afsæt i en undren over, hvad der tilskynder så mange til at bryde op fra det sted, hvor de voksede op. Hvad motiverer dem til at rejse eller at blive, og hvilke udfordringer og dilemmaer oplever de, når de vurderer deres situation og muligheder? Hvad betyder det stærke fokus på uddannelse, når man vokser op på steder, der ikke kan tilbyde ret meget i den retning? Hvordan kommer man til at se på stedet, mulighederne og de mennesker, der bor her, såvel som dem, der flytter væk? Hvordan oplever man de sammenstød, der kan være mellem lokale og globale erfaringer og hensyn, og hvordan forstår man de risici og muligheder, der forbindes med det at blive såvel som ved det at rejse til andre steder? For at svare på disse spørgsmål må vi som sagt gå tæt på børn og unge såvel som deres forældre og de professionelle, der råder og vejleder dem i regi af diverse institutioner. Og vi må gå tæt på de sociale omgivelser, som de forholder sig til. Det er derfor også en bog om social sammenhængskraft og kulturelle og sociale friktioner. En særlig opmærksomhed retter sig som sagt mod den dominans, uddannelsessystemet har fået. I vores materiale er der en del børn og unge, der fravælger skole og uddannelse, nogle af faglige grunde, andre som en reaktion mod det pres for uddannelsesmobilitet, som de møder. Vores pointe er, at man også må forstå sådanne orienteringer, hvis man vil forstå dynamikkerne bag uddannelsesvalg. Bag de unges vurderinger og valg ligger forskellige livsformer og opfattelser af værdighed, status og stigma. Det er disse værdiorienteringer såvel som de friktioner og dilemmaer, de giver anledning til, som vi mener, uddannelsesforskningen skal have mere blik for, og som vi derfor vil sætte i centrum i vores analyser i denne bog.

Helt generelt kan man sige, at den centralisering, der har fundet sted, afspejler bestemte prioriteringer mellem land og by, hvor lovgivning, sociale magtbalancer og politisk vilje har betydet en favorisering af de større byer og en uddannelsesmæssig negligering af provinsens egne ressourcer og udviklingsmuligheder. Dette har konsekvenser både konkret, symbolsk og socialt; ikke mindst har opfattelser af betydningen

af uddannelse sat sig magtfuldt igennem til ugunst for den del af de unge, som stræber efter at etablere sig i overensstemmelse med de vilkår og muligheder, de ser i deres nærområde. I bogen beskriver vi således, hvordan der sker en social opsplitning mellem dem, der bliver, og dem, der rejser; mellem dem, der gør brug af lokale netværk og muligheder, og dem, der vender sig mod uddannelsessystemets etablerede tilbud i byerne. En opsplitning, der som i eksemplet med Pernille uundgåeligt sætter præg på selvforståelse, værdiorienteringer og opfattelser af andre mennesker. En opsplitning, som sker i kraft af de unges gradvise tilegnelse men også afskrivning af kulturelle værdier og sammenhænge – ofte gennem upåagtede forskydninger mellem interesser og hensyn, som er vanskelige at forlige med hinanden. Ved at pege på disse dynamikker er det vores hensigt at rejse en debat om uddannelsesvalg og om uddannelsessystemets betydning for livsformer, for sociale og geografiske balancer og for aktuelle lokale former for værdighed og status. Som vi vil lægge op til i det afsluttende kapitel, håber vi på, at vores analyser kan give anledning til en bredere diskussion af, i hvilken udstrækning og under hvilke rammer uddannelse kan indgå i og understøtte lokale forhold og ressourcer i stedet for primært at bane en vej, der fører mod de urbane centre.

Tilgang og materiale

Bogens analyser er som nævnt baseret på et etnografisk feltarbejde udført i 2016 og 2017. Gennem samtaler, interviews og observationer i hjem og diverse institutioner har vi søgt indsigt i, hvordan børn og unge oplever og forholder sig til de forskellige krav og forventninger, der er til deres liv og udvikling, og i deres perspektiver på lokale forhold, nationale uddannelsesdagsordner og globale muligheder. I vores analyser går vi tæt på børn i børnehavealderen, i udskolingen og unge i det almene gymnasium for at tegne et billede af, hvordan deres hverdagsliv former sig og de overvejelser, de gør sig om livet nu og her og i fremtiden. Ud over observationer og samtaler med børn i to børnehaver (en landsbybørnehave med 35 børn og en børnehave i Tønder by med 95 børn), interviews og samtaler med ca. 50 børn og unge, de fleste mellem 12 og 18 år, indgår også interviews med forældre, pædagoger, skolelærere og skoleledere (fra kommuneskole, friskoler og privatskole), ungdomsrådgivere, undervisere og ledere på ungdomsuddannelser (gymnasium, HF, erhvervsuddannelsescentre, ungdomsskole) samt ansatte i den kommunale forvaltning.

Undersøgelsens afsæt i feltarbejde placerer ikke alene børn og unge i relation til uddannelsessystemet, men sætter også deres orienteringer og værdier i relief i forhold til deres opvækstmiljø og lokalsamfund og de erfaringer, de har med egnens livsformer (jf. Højrup 1983). Med denne brede tilgang vil vi vise, at de forskelle, der bliver afgørende for, hvem af de unge der rejser og bliver, ikke kun er produkt af børnenes